

1

FOKUS KERNESTOF I HISTORIE

FRA ANTIKKEN TIL EUROPÆISK EKSPANSION

NY UDG.

GYLDENDAL

Europæisk middelalder

Middelalder betyder mellemtid, og begrebet opstod i 1600-tallet, hvor en nederlandsk historiker ønskede at beskrive den periode, der fulgte efter antikkens verden, og som lå før den moderne tid. Men allerede 1300-tallets italienske digter Petrarca skelnede mellem antikken og den efterfølgende epoke. Han fandt, at antikkens kultur var middelalderens langt overlegen. Denne negative opfattelse af middelalderen som en mellempériode efter antikkens kulturelle bedrifter og inden den moderne tids fremskridt har været fremherskende i europæisk historieskrivning.

Ordet middelalder har i dag en dårlig klang. Hvis man kalder noget for middelalderligt, er meningen som regel, at det er tilbagestående, mørkt og primitivt. Når politikere og andre deltagere i den offentlige debat vil fordømme muslimske indvandreres skikke, omtales disse også som middelalderlige. Der er en forestilling om en afgrund mellem en fjern fortid, der var middelalder, og den moderne tid. Men samtidig har historikere specielt siden Anden Verdenskrig forsøgt at gøre op med myten om den mørke middelalder. I dag er der større forståelse for middelalderen som en broget og dynamisk periode i europæisk historie. Og middelalderens mennesker? Ja, de mente selv, at de levede i moderne tider. De havde aldrig hørt tale om begrebet middelalder.

Middelalderens genopdagelse. Denne madonna med barnet blev fundet i 1922 i en niche i Måløv Kirke tæt ved Ballerup. Måløvmadonnaen forbinder dansk og europæisk middelalder og udtrykker 1100-tallets nye forståelse af kristendom baseret på kærlighed og omhed

Definition af middelalderen

Middelalderen er de tusind år i Vesteuropas historie fra omkring 500 til 1500, hvor den kristne kirke var den fælles kulturinstitution, der bandt mennesker sammen. Vesteuropa er i denne sammenhæng det samme som det latinske Europa, dvs. det område hvor kirkens gudstjeneste foregik på latin. Området strakte sig fra Irland i vest til Kroatien i øst, fra Middelhavet i syd og til Grønland i nord. Ledelsen var placeret hos paven i Rom, og den blev derfor også kaldt Romerkirken.

Men Romerkirken var ikke den eneste kristne kirkeorganisation. Der var også en østlig kirke, ledet af patriarken i Konstantinopel, det nuværende Istanbul. Delingen mellem de to kirker går helt tilbage til år 395, hvor Romerriget blev delt i en østlig og en vestlig del. Den østlige kirke hvilede på en anden tradition, hvor gudstjenesten foregik på græsk. De to kirker blev aldrig forenet igen. Tværtimod kom det til et åbent brud i 1054, hvor den romerske pave bandlyste patriarken af Konstantinopel. Patriarken bandlyste til gengæld paven i Rom, og dermed var bruddet, på græsk "skisma", en realitet. Der er gjort flere forsøg på at genoprette den kirkelige forbindelse mellem øst og vest, men da Konstantinopel i 1453 blev erobret af tyrkerne, ophørte kontakten. De to kirker udviklede sig hver sin vej, og østkirken blev til det, vi i dag kender som den ortodokse kirke med den græske og den russiske kirke som vigtige centre.

Romerkirkens vision om at være "den hellige almindelige kirke" og dermed det fællesskab, som alle kunne føle sig som del af, var ikke problemfri. For at blive en sådan bred organisation måtte kirken vise sig rummelig og fleksibel i sin indstilling, men samtidig stillede den tydelige krav om enhed i opfattelsen af kristendom og kirke. Tolerancen over for religiøse afvigelser var ikke stor, og de fleste kættere blev mødt med konsekvent afvisning og forfølgelse. Rummelighed og enhed forblev et karakteristisk dilemma gennem hele middelalderen. Den eneste gruppe, der på forhånd stod uden for middelalderens kirkelige fællesskab var jøderne, og var man uden for kirken, var man også uden borgerret. Alligevel fik mange jødiske samfund lov at eksistere og lov til at beholde og praktisere deres tro.

Vesteuropas religiøse enhed under en fælles kirke ophørte med den protestantiske reformation i 1500-tallet. Reformationen er en af historiens store brudflader. Med den opstod der flere pro-

Hagia Sofia. Den Hellige Visdoms Kirke, bygget i Konstantinopel 532-37 under kejser Justinian I. Omdannet til en moské efter tyrkernes erobring af byen i 1453. Indrettet som museum i 1935. Østkirken blev Vestkirkens rival efter bruddet i 1054

testamentiske kirkeretninger, og samtidig skabte Romerkirkens såkaldte modreformation en ændret romersk-katolsk kirke.

Kronologisk er det almindeligt at opdele middelalderen i tre etaper: tidlig middelalder 500-1000, højmiddelalder 1000-1250 og senmiddelalder 1250-1500.

Middelaldersamfundet bliver til 500-700

Den tidlige middelalder har sit udspring i Middelhavsområdet og må ses i nøje sammenhæng med Det Vestromerske Riges sammenbrud i løbet af 400-tallet. Invasioner nordfra af germanske stammer var en væsentlig faktor i denne proces, og i 476 fjernede germanske tropper den sidste romerske kejser. Der var nu ikke længere nogen statsadministration, og den eneste organiserede institution, som overlevede Romerriget, var den kristne kirke. Efter at være forfulgt gennem det meste af kejsertiden var kristendommen i 380 blevet antaget som Romerrigets officielle religion,

Den hellige Martin af Tours blev en af middelalderens populæreste helgener. Han er afbildet i kalkmalerier i danske kirker, her fra Elmelunde Kirke på Møn. Martin deler sin kappe i to for at klæde en tigger på. Samme nat skulle han ifølge legenden have haft en vision, hvori han så, at tiggeren var selveste Kristus

og nu blev den kristne kirke et vigtigt element i det blandingssamfund, der opstod efter Romerrigets sammenbrud.

De germanske stammer, der overtog den politiske og militære magt, var meget modtagelige over for romersk kultur og gik relativt hurtigt over til den nye kristne tro. Og den gamle romerske befolkning tilpassede sig og gik i tjeneste hos de nye herskere.

Hvordan Romerkirken klarede sig i denne overgangstid, kan man læse ud af eftertidens fortællinger om pave Gregor den Store, Roms biskop 590-604. Pave Gregor optrådte som en dynamisk leder, der ikke kun tog sig af religiøse anliggender, men også af byens materielle behov. Han organiserede det militære forsvar mod de germanske longobarder, der forsøgte at erobre byen, og sørgede for, at der var mad til alle. På denne måde overtog kirken vigtige funktioner, som den romerske stat hundrede år tidligere havde haft som sit ansvarsområde. En sådan udvikling er typisk for den tidlige middelalder. Der var ikke længere nogen stat, og den eneste administrative enhed var kirken.

Romerkirkens største problem i den kulturelle omstillingsproces var, at flere af germanerfolkene var arianere. Det gjaldt bl.a. longobarderne. De troede ikke på, at Jesus var guddommelig, men opfattede ham udelukkende som et menneske. Hermed antog de en form for kristendom, som Romerkirken anså som kættersk,

Han er afbildet i sin kappe i to for sion, hvori han så,

andingssam-

og militære
r og gik rela-
nle romerske
herskere.

tid, kan man
or den Store,
en dynamisk
en også af by-
forsvar mod
n, og sørgede
irken vigtige
lligere havde
ypisk for den
, og den ene-

illingsproces
aldt bl.a. lon-
mmelig, men
ned antog de
om kættersk,

dvs. i modstrid med kirkens centrale trosprincipper. Dette meget forskellige syn på Jesus betød, at der i Italien opstod konflikter mellem arianske og romerske kristne.

Nord for Alperne i det nuværende Frankrig var der imidlertid et germanerfolk, som ikke blev ariansk. Det var frankerne, hvis leder Klodevig var blevet døbt i 496. Det var derfor oplagt for Romerkirken at søge en alliance med frankerne. Klodevig blev ganske vist af kristne historikere beskrevet som en blodtørstig hersker, der gjorde alt for at udslette potentielle rivaler, men hans tro gjorde ham i kirkens øjne velegnet som konge. For at sikre ro og orden i samfundet og den rette religiøse overbevisning var man villig til at indgå kompromiser med fyrster som Klodevig.

Biskopperne i de gamle romerske byer gjorde deres yderste for at finde en måde at dele magten med den nye germanske elite på. Dette var også nødvendigt, for kirken havde ingen håndgribelige magtmidler. Til gengæld kunne kirkens mulighed for at opnå åndelig indflydelse og prestige være ganske stor, ikke mindst hvis det kristne budskab lod sig forene med folketroens interesse for magi og mirakler. Det gælder således helgendyrkelsen. En helgen er et menneske, hvis livsførelse er kendt for fromhed og mirakler, og som kirken har anerkendt som værende tæt på Gud. I Tours i det frankiske område lå fx den hellige Martin begravet. Han havde været biskop i byen i slutningen af 300-tallet, og enhver, der ikke viste respekt for hans grav eller truede hans kirke, risikerede helgenens straf. Gregor af Tours, der var Martins efterfølger, indsamlede beretninger om hellige Martins mirakuløse kraft.

Karolingerne

Samarbejdet mellem Romerkirken og den frankiske herskerslægt merovingerne fortsatte til midt i 700-tallet, hvor en konkurrerende stormandsslægt, karolingerne, trådte frem på scenen. Karolingerne havde først tjent kongeslægten, men lidt efter lidt tiltog sig mere magt end merovingerkongerne selv.

I midten af 700-tallet drog Pipin fra karolingerfamilien til Rom for at bistå paven mod longobarderne. Den historiske overlevering fortæller, at Pipin ved denne lejlighed spurgte paven, hvem han mente var den retfærdige konge: Den, der havde magtens titel, eller den der faktisk udøvede magten? Paven havde behov for at blive beskyttet af den karolingiske familie og udtalte, at den

rigtige konge var den, der havde magten, og i 751 salvede paven Pipin som frankernes konge. Karolingerne havde i realiteten gennemført et statskup støttet af den romerske kirke.

Alliancen mellem den romerske kirke og den karolingiske herskerslægt nåede et højdepunkt juledag år 800, hvor paven kronede Pipins søn, Karl den Store, som hellig romersk kejser. Etableringen af et nyt romersk rige viser, hvor stor bevidstheden om Rom som magtsymbol fortsat var i middelalderens Europa.

Klostervæsenet og dets betydning

I den tidlige middelalder opstod klostrene. Klostervæsenets centrale ide er at vende det verdslige samfund ryggen for at hengive sig til et liv i bøn og arbejde. Der havde allerede i 300-tallet i Egypten og Palæstina været kristne, der levede som munke og nonner, og herfra havde skikken bredt sig til det vestlige Middelhavsområde. I 529 grundlagde Benedikt fra Nursia et kloster ved Montecassino i Italien, og det blev ideal og model for den videre udvikling af klostervæsenet. Benedikt havde først i lighed med andre af munkelivets pionerer forsøgt at leve som eneboer afsondret fra omverdenen. Men han endte med at vælge klosterinstitutionen, der kombinerer isolation udadtil med menneskeligt fællesskab indadtil.

Benedikt døde i midten af 500-tallet, men forinden skrev han et regelsæt for klosterlivets indretning. Regelsættet er en blanding af opfordringer til at leve et fromt liv og en nøgtern vejledning i at få et fællesskab til at fungere. Benedikt overlod en stor del af magten i klostret til abbeden, som han kaldte for munkenes faderskikkelse. Men samtidig insisterede han på, at abbeden ikke måtte tage beslutninger uden at rådføre sig med brødrene. Benedikts regel overlevede ham selv og skabte grundlag for disciplin og orden i klostrenes måde at fungere på. Fra 800-tallet blev Benedikts regel anvendt af klostre overalt i Vesteuropa. Den gennemtænkte organisation og de faste rutiner hjalp også klostrene til at modstå pres fra det omgivende samfund og til at sikre deres overlevelse under invasion og krig.

Klostervæsenet blev en meget væsentlig del af fundamentet for kirkens indflydelse i middelalderen. Blandt klostresamfundenes mange fortjenester var, at de reddede en stor del af den romerske kulturs skrifter fra at gå tabt. Håndskrifter skrevet på skrøbeligt

KARL DEN STORE

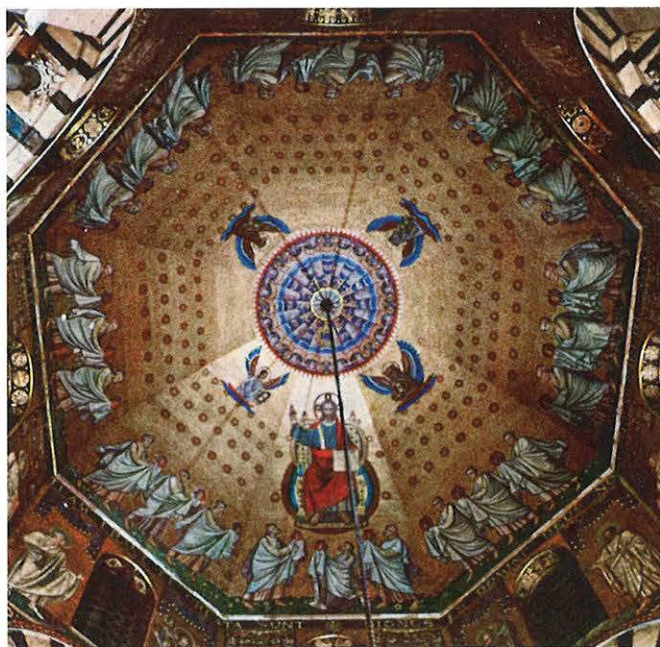
Karl den Store døde i 814, og hans ven Einhard skrev mellem 829 og 836 om kejserens forhold til pavemagten i Rom.

"Over alle de andre hellige steder, som var genstand for ærefrygt, satte han den hellige apostel Peters kirke i Rom og berigede dens skatkammer med en stor sum både af guld og sølv, ikke at tale om ædelstenene. Til paverne sendte han mange og store gaver. Og intet lå ham i hele hans regeringstid mere på hjerte, end at byen Rom ved hans iver og virksomhed igen kunne nå sin gamle anseelse, og at den hellige Peters kirke ikke alene ved hans hjælp kunne have sikkerhed og beskyttelse, men også ved hans midler blive prægtigere og rigere end nogen anden kirke (...)

Den sidste gang, han kom til Rom, var det dog ikke hans eneste grund; men var tilige, fordi romerne havde mishandlet pave Leo på flere måder; revet øjnene ud af

hovedet og skåret tungen ud af halsen på ham, og således tvunget ham til at bede frankerkongen om hjælp. Han kom derfor til Rom og tøvede der hele vinteren for igen at tilvejebringe orden og rolighed i de stærkt forstyrrede kirkelige forhold. Ved den lejlighed fik han navn af kejser og Augustus som i begyndelsen var ham så meget imod, at han forsikrede, at han ikke ville have gået i kirke den dag, skønt det var en høj hellig dag, hvis han i forvejen havde kunnet vide, hvad paven havde i sinde. Men den skinsyge og vrede, det vakte hos de romerske kejsere [i Konstantinopel], at også Karl havde fået kejsernavn, bar han med den største tålmodighed og vidste ved sin sjælsstorhed, hvoraf han sikkert havde langt mere end nogen af dem, at gøre dem kede af deres trods; thi både sendte han tit en sendefærd til dem og gav dem brodernavn i sine breve."

(Kilde: *Kejser Karl den Stores Liv og Levned*, Karl Schønberg, 1878)

Karl den Stores hofkapel i Aachen, indviet år 800. Mosaikkerne i kuplen udtrykker hans selvopfattelse. Karls tronstol blev formodentlig placeret lige under Kristusbilledet

Sankt Benedikt som abbed irettesætter en munk. Benedikts regel gav abbeden ret og pligt til at disciplinere sine munke. Miniature i et håndskrift fra 1300-tallet

papyrus blev af munke kopieret på det mere holdbare pergament, og klosterbibliotekerne blev på den måde til bevaringssteder for Vestens kulturarv. Mange klostre fungerede endvidere som tænketank for nye initiativer, for kritik og reform, og når diskussionerne ikke kunne rummes inden for klostermurene, var det muligt at bryde ud og danne alternative klostर्सamfund. Det er en del af baggrunden for de mange nye munke- og nonneordener, som blev oprettet i løbet af middelalderen.

Klosterlivet handlede langt fra alene om at vende verden ryggen og hellige sig bøn, meditation og studier. I klostrenes hospitaler udvikledes lægekunst og sygepleje, og klosterhaverne fungerede som laboratorier for medicinske planter. På landbrugsområdet var det også ofte klostre, der fungerede som pionerer, og hvert kloster havde dygtige håndværkere, der var i stand til at sikre, at byggeri og vedligeholdelse af enhver art blev varetaget. I antikken var fysisk arbejde blevet betragtet med foragt og overladt til slaver. Middelalderens munke opfattede derimod det som en hellig tjeneste, hvilket kom til udtryk i sætningen "laborare est orare": at arbejde er at bede. Respekt for ikke bare åndens, men også håndens arbejde blev karakteristisk for den vestlige kultur.

n ret og pligt til

pergament,
gssteder for
re som tæn-
r diskussio-
var det mu-
d. Det er en
nneordener,

den ryggen
s hospitaler
e fungerede
området var
vert kloster
e, at byggeri
antikken var
lt til slaver.
hellig tjene-
rare": at ar-
gså håndens

Når klostervæsenet alligevel ikke fik noget entydigt positivt ry, og med tiden blev ramt af hård kritik, var det, fordi mange klostre selv blev en del af det etablerede samfund med store jordbesiddelser og økonomiske interesser, som stod i skærende kontrast til munketilværelsens fattigdomsideal. Denne udvikling betød også, at den ledende stilling som abbed for et kloster ofte blev et attraktivt karrieremål for adelsmænd og ikke et religiøst motiveret kald.

Den store forandring 900-1100

I kølvandet på Karolingerrigets fremvækst i 800-tallet fulgte en invasionstid, som var tæt på at udslette vesteuropæisk kultur. Vikingerne sejlede ad Europas vandveje og angreb alle de byer, de passerede, fx Paris i 885. Samtidig trængte et nyt folk østfra, magyarerne, langt ind i Mitteleuropa. En tredje trussel kom fra Middelhavet i form af muslimske pirater, som overhovedet ikke mødte nogen modstand langs kysten, og som for eksempel ad Tiberfloden kunne nå frem til selveste byen Rom.

Efterhånden var der næsten ikke et hjørne af Vesteuropa, hvor man kunne vide sig i sikkerhed. Invasionerne begyndte først at ebbe ud, da en ny kongeslægt, ottonerne, dukkede op i Tyskland. Dens afgørende helteskikkelse er Otto den Store, som år 955 slog magyarerne ved Lech nær Augsburg i Sydtykland. Han blev belønnet af paven, der i 962 kronede Otto til hellig romersk kejser. Ottonerne – dvs. kejser Otto, hans søn og hans sønnesøn – drømte om at forene Tyskland og Italien og skabe et nyt storrige i stil med Karolingerriget på Karl den Stores tid. Men ambitionerne blev aldrig ført ud i livet.

Alligevel var Vesteuropa ved år 1000 nået til et vendepunkt. Vikingerne var ophørt med deres togter. Mange havde slået sig ned de steder, som de var draget ud for at erobre, bl.a. i Normandiet, og var blevet omvendt til kristendommen. Udkantsområder i det tyske rige tog også den kristne religion til sig, således blev Bøhmen kristnet omkring 950, og nogle årtier senere blev det kongeslægten i Jellings tur. Danerne blev kristne næsten samtidig med polakkerne. To hundrede år tidligere havde Karl den Store med våbenmagt tvunget sakserne til at acceptere kristendommen, men nu skete omvendelsen tilsyneladende frivilligt og i tæt samarbejde mellem kirke og fyrstestemt.

Forholdet mellem kirke og fyrstemagt var imidlertid langt fra uden problemer og konflikter. Kongerne betragtede gerne kirkens folk på linje med deres verdslige tjenestemænd. De så det som deres ret at udnævne biskopper og også at kræve troskabsed af dem.

I anden halvdel af 1000-tallet opstod der en kirkelig reformbevægelse anført af munkene i Cluny og af pave Gregor 7., som følte, at kirkens funktioner måtte adskilles fra den verdslige magts beføjelser. Det var kirkens ret at udpege paver og biskopper, og reformpartiet fordømte også køb og salg af gejstlige embeder.

Reformen førte til mange opgør mellem kongemagt og kirke. Mest kendt blev den såkaldte investiturstrid mellem pave Gregor 7. og den tyske kejser Henrik 4. Henrik insisterede på sin ret til at overgive nyvalgte biskopper deres magtsymboler: ring, hyrdestav og scepter. Gregor mente derimod, at denne "investitur", som er ceremoniens latinske navn, alene var kirkens ret. Det lykkedes paven at få Henrik 4. til at bøje sig, men nogen endegyldig sejr for kirkens synspunkter var det ikke. Investiturstriden var kun første runde i en magtkamp mellem kirke og fyrstemagt, som fortsatte middelalderen igennem.

Den gregorianske reform, som den blev kaldt, søgte også på anden måde at sætte tydelige skel mellem verdsligt og gejstligt. For eksempel blev det nu et krav, at præster skulle leve i cølibat, dvs. at de ikke længere kunne gifte sig eller bo sammen med kvinder. Præsters hustruer og børn blev stødt ud i kulden, og nonner fik begrænset deres råderum, idet de fremover skulle leve i "clausura": De måtte ikke forlade klostrets område.

Økonomisk vækst på land og i by

I de to århundreder efter det første årtusindskifte var der en enorm vækst i Vesteuropa både i form af befolkningstal og økonomisk velstand. Nye store landområder kom under plov, og takket være nye dyrkningsmetoder blev udbyttet større.

Bønderne drog for eksempel fordel af den nye hjulplov, som borede sig dybere ned i jorden end tidligere plovtyper (se s.88).

Det var ligeledes i denne periode, at store arealer langs Nordsøens kystområder, fortrinsvis i det nuværende Holland, blev inddæmmede med det formål at skaffe ny agerjord. Både bønder og stormænd må have bidraget til projektet og til opførelsen af vand- og

Europa 1250-1500

vindmøller. Vesteuropas ansigt blev gradvis forvandlet af impo-
rende ingenørarbejder, som i dag næsten er gået i glemmebogen.

Perioden var også præget af opsving for byerhvervene. Mange af
Romerrigets byer havde været store og betydningsfulde, og Rom
havde været en millionby. Men i den tidlige middelalder skrum-
pede befolkningen efterhånden ind, og omkring år 1000 var der
ikke flere end 50.000 indbyggere i Rom. Andre byer var på samme
måde sygnet hen, men nu ekspanderede byer som Milano, Genova
og Venedig i takt med, at deres handelsforbindelser forbandt dem
med hele Middelhavsområdet og Nordeuropa. I Flandern og Bra-
bant, det nuværende Belgien, dannede en voksende klædeindustri
grundlaget for byernes vækst. Utallige engelske får lagde pels til
Nordeuropas klædefremstilling.

Hvad var årsagen til denne væksttid, og hvad kom først: befolk-
ningstilvækst eller velstandsforøgelse? Det er der endnu ikke gi-
vet nogen helt tilfredsstillende forklaring på. Begge dele optræder
næsten samtidig i kilderne. Men sikkert er det, at den økonomi-
ske vækst efter 1000 ikke kunne være opnået uden et højere be-

folkningsunderlag. Og at en større befolkning ikke havde fundet fodfæste uden et bedre økonomisk fundament.

Byggeri af såvel verdslig som kirkelig art greb også om sig. I Danmark alene blev omtrent 2.000 landsbykirker opført i denne frodige periode, og over hele Europa står domkirker tilbage som mindesmærker over det ambitiøse byggeprogram, som først blev endeligt afsluttet i senmiddelalderen. De mange nyopførte kirker er et tydeligt symptom på den nye velstand. Det kostede mange penge at anskaffe materialer og ansætte håndværkere. Historikere diskuterer stadig, hvem der bekostede og deltog i byggerierne. Det har formentlig været sådan, at både stormænd og bønder var involveret, og at sidstnævnte ofte bidrog med frivillig arbejdskraft. Bønderne besad det fornødne overskud hertil, fordi de i disse år fik det materielt bedre.

Afhængighed og loyalitet

Middelaldersamfundet bliver ofte skildret som en "feudal pyramide" med kongen i toppen, bønderne i bunden og stormændene i midten. Det er en enkel og anskuelig model, men også en forenkling af de faktiske forhold. Det feudale system omfattede alene stormænd. Bønder, håndværkere og købmænd var ikke en del af systemet. Feudalismen var en måde at organisere militær, retspleje og administration på i en tid med ringe kommunikation og meget lidt pengeøkonomi.

Ordet feudal kommer af latin "feudum", som betyder len, beslægtet med dansk: lån. Et len er brugsretten til et godsområde, som en fyrste giver til sine stormænd til gengæld for krigstjeneste og andre ydelser. Denne måde at uddelegere kongemagtens opgaver på betød omvendt, at kongen måtte kunne stole på sine stormænds loyalitet, ikke mindst i krigstid. Loyaliteten blev formaliseret gennem edsafleggelse, hvor den, der modtog lenet, svor at være en trofast vasal.

Middelalderens egen måde at forstå og beskrive hele samfundet på var en tredeling, der skelnede mellem "dem, der beder; dem, der arbejder; og dem, der kæmper". På latin: "oratores, laboratores og bellatores". Denne tredeling ses allerede i kirkelige skrifter fra 800-tallet. Efterhånden som købmænd og andre byfolk blev mere betydningsfulde, blev de føjet til rækken af de arbejdende lag. Denne funktionelle samfundsinddeling indebærer forestillingen om et fællesskab, præget af gensidig tillid og afhængighed. Stort

Her er det arbejdende folk (*laboratores*) ved at høste og stakke hø. Bogmaleri i en bønnebog fra ca. 1415, *Les très riches heures du Duc de Berry*, der viser månedernes forskellige arbejdsopgaver. Fantasilottet tilhører senmiddelalderen

set alle mennesker erkendte deres behov for hinanden. Bonden kunne ikke dyrke sin jord, uden at herremanden beskyttede ham mod røvere og banditter. Herremanden var på den anden side afhængig af bøndernes arbejdskraft. De dyrkede jorden og afleverede en del af deres høst til herremanden. Dette helhedssyn på middelaldersamfundet har en tendens til at idealisere de faktiske samfundsforhold i modsætning til pyramide-modellen, som gerne forbindes med udbytning og undertrykkelse. Det er svært at opnå en præcis viden om den historiske virkelighed. For eksempel ville det være væsentligt at vide meget mere om bønderne, som udgjorde 95% af befolkningen. Men det er vanskeligt, da der er efterladt så få skriftlige kilder, som kan give os indtryk af bøndernes forhold og deres livssyn.

Loyalitet var under alle omstændigheder et nøglebegreb i middelaldersamfundet og grundigt beskrevet i samtiden. Men denne idealtilstand fungerede imidlertid ikke altid i den sociale virkelighed. En vasal kunne for eksempel udskifte sin herremand med en anden, som stillede ham større fordele i udsigt. Edsaflæggelse var altså ikke absolut bindende. Det betyder på den anden side ikke, at middelalderens mennesker var kyniske, blot at de også var praktisk anlagt og så det hensigtsmæssige i at slå følge med den mest magtfulde herre. Man kunne opsige sin herre troskab og tjeneste lidt på samme måde, som man i dag opsiger en kontrakt.

Verdslig stat og paveligt monarki 1100-1250

I 1100-tallet lykkedes det at etablere varige samfundsinstitutioner i Vesteuropa. Et godt eksempel er den engelske statsadministration. For første gang blev der oprettet en permanent embedsstand med klare funktioner. Hidtil havde konger opretholdt deres magt ved at rejse riget tyndt i selskab med deres administration. Nu blev der i London etableret et permanent skattekontor, hvis embedsmænd foretog regelmæssige opkrævninger. Et andet udtryk for vedvarende institutioner er det engelske parlament, som i slutningen af 1100-tallet begyndte at mødes på bestemte tidspunkter. Det var endnu ikke blevet en lovgivende forsamling, men i forbindelse med udstedelsen af Magna Carta i 1215 blev kongen tvunget til at tage hensyn til parlamentets henstillinger. I Frankrig blev der indført lignende reformer, og i det tyske rige fandtes der også en embedsmandsstand, ministeriales, der forsøgte sig med mere rationelle styreform. Alt dette var dog endnu kun forstadier. Det er først i senmiddelalderen, efter 1300, at man kan tale om egentlige statsdannelser.

Også paverne bestræbte sig i denne periode på at omdanne deres embede til en stærk og handlekraftig institution. Det er med rette, at flere historikere taler om tilblivelsen af et paveligt monarki. Paven så sig selv som en fyrste, der havde ret og pligt til at vejlede andre fyrster med hensyn til Guds lov og moralsk ret. Det var netop en pave, Urban 2., der i 1095 opfordrede alle gode kristne ledere til at tage på korstog for at redde de hellige steder i Palæstina. Korstogene signalerer en periode af ekspansion for den vestlige kristendom.

Den mest markante pave i denne periode var Innocens 3. (1198-1216), som indgik traktater med de fleste af de europæiske fyrster,

hvis støtte han havde brug for til at hævde paveembedets magtposition i Europa. Resultatet var bl.a. et tæt samarbejde mellem pave-stolen og den franske konge. I 1208 drog kong Filip August således efter pavens opfordring på korstog mod albigenserne, en kættersk sekt i Sydfrankrig. Kongen benyttede dog samtidig lejligheden til at erobre området og indlemme det i det franske rige. Det var ikke helt det udfald, som paven havde haft i tankerne, men det kunne være prisen for at henvende sig til andre fyrster om bistand.

Der blev i denne periode også dannet nye klostresamfund, som lagde stor vægt på fast og central organisation. Mest berømt blev cistercienserordenen, grundlagt i 1098, med sine årlige møder i moderklostret Cîteaux i Bourgogne, som kunne styrke fællesskabsfølelsen. Her blev der diskuteret og vedtaget beslutninger, som skulle gælde for alle klostre, og der blev gennemført regelmæssige inspektionsbesøg.

Cisterciensernes internationale struktur var en effektiv støtte for Romerkirken. Cisterciensernes måde at indrette sig på afspejler en ny europæisk stabilitet. Abbederne kunne kun rejse til Cîteaux, fordi der var fred, og vejene var farbare. 1100-tallet er en periode, hvor vi finder mange, der rejser ude på Europas landeveje og inde i deres egen bevidsthed. Stadig flere mennesker ønskede at efterleve Kristi befaling om at forlade alt for at følge ham. Også i denne henseende var den succesrige cistercienserorden i takt med tiden. Den blev nemlig grundlagt som reformbevægelse i bevidst protest mod benediktinerordenen, der blev kritiseret for verdsliggørelse og pragtsyge.

Ikke blot mænd, men også mange kvinder lod sig påvirke af den nye fromhed, og et stort antal nonner insisterede på at følge samme levevis som cisterciensermunkene. Munkene anerkendte dog først kvindeklostrene i begyndelsen af 1200-tallet.

Kristen humanisme og nye fromhedsbevægelser

Samtidig med, at mange mænd og kvinder gik i kloster, drog unge mænd rundt i Europa for at studere ved de bedste skoler. Dengang var en skole stort set ikke andet end et rum, hvor en kendt lærer holdt lektioner i humanistiske emner eller i jura, medicin eller teologi. Skolerne lå ofte i nærheden af domkirker, men fra slutningen af 1100-tallet blev skolerne i Paris og i Oxford så populære, at de udviklede sig til de første universiteter.

ABÉLARD OG HÉLOÏSE: FRA BEGÆR TIL ROMANTISK KÆRLIGHED

Historien om Abélard (d. 1142) og Héloïse (d. 1164) handler om en lærd og arrogant ung mand og en kvinde, som blev anbragt i hans varetægt. Héloïse var niece (eller måske illegitim datter) til en kannik (korherre), Fulbert, ved domkirken Notre Dame i Paris. Abélard var tidens mest beundrede lærer: Utallige unge mænd flokkedes om hans undervisning, først i humaniora og senere i teologi. Alt dette satte han på spil, da han traf Héloïse, som han fik overdraget at give enetimer. Han blev dog hurtigt mere optaget af at gå i seng med hende end af at forberede sin undervisning. Da deres forhold blev opdaget, lovede Abélard at gifte sig med

Héloïse, selv om et ægteskab ville betyde afslutningen på hans karriere i kirken. Héloïse modsatte sig imidlertid, fordi hun satte Abélards velfærd højere end sin egen. Hendes onkel Fulbert blev rasende, da han mente, at Abélard gennem et hemmeligt ægteskab misbrugte Héloïse. Fulbert sørgede for, at Abélard blev overfaldet og kastreret, og bagefter gik både Abélard og Héloïse i kloster.

Alt dette fremgår af Abélards egen fortælling: "Mine trængsels historie". I klostret begyndte Héloïse at skrive breve til Abélard, og hun forlangte, at han besvarede dem. I begyndelsen var Abélard tilbageholdende, men brevvekslingen kaster lys over et kærlighedsforhold, der udviklede sig fra kødets lyst til et varmt og kærligt venskab. Som hun skrev:

"... mit hjerte var ikke hos mig selv, men hos dig. Ja selv nu mere end nogensinde er det intetsteds, hvis det ikke er hos dig. Det kan overhovedet slet ikke eksistere uden dig."

Héloïse insisterede på ærlighed og nægte- de at lade Abélard glemme, hvad han havde betydet for hende. Abélard og Héloïses forhold bevidner middelalderuniversets gryende erkendelse af det enkelte menneskes følelsesliv. Brevvekslingen er en af vor kulturs tidligste udtryk for romantisk kærlighed mellem mand og kvinde.

Abélard og Héloïse ligger i dag begravet på kirkegården Père Lachaise i Paris. Hertil blev de flyttet under Den Franske Revolution fra deres gravsted i Paraklet-klostret. Abélard blev set som en foregangsmand for den moderne verden

1100-tallet er blevet kendt som den kristne humanismes epoke, selv om humanisme er et begreb, som man normalt først forbin- der med renæssancen i 1300- og 1400-tallet. Men hvis humanis- me handler om tillid til det enkelte menneskes evne til at opnå indsigt, erfaring og erkendelse, så eksisterer den allerede langt tidligere i en udgave, der hviler på den kristne udfordring til at lære sig selv at kende.

To centrale skikkelser i den nye humanisme er Pierre Abélard (1079-1142) og Bernard af Clairvaux (1090-1153). Den første var en berømt lærer, den anden en berømt abbed. Abelard beskrives ofte som det begavede moderne menneske, hvorimod Bernard op- fattes som "mørk middelalder". I virkeligheden er begge repræsen- tanter for kristen humanisme i deres søgen efter fællesskab, inte- resse for lærdom og forsøg på at nå til bunds i den kristne religion.

Middelalderkirkens udvikling handler i høj grad om et spæn- dingsforhold mellem profeti og orden, mellem religiøs inspi- ration og fornyelse og kirkelig tradition. Et godt eksempel er historien om den unge Frans fra byen Assisi i Italien.

Frans af Assisi (1181/1182 - 1226) var søn af en rig klædehand- ler. En religiøs omvendelse førte ham til at formulere den direkte modpol til sin sociale baggrund: kravet om ubetinget fattigdom og fornægtelse af al materialisme som betingelse for en sand, kristen

Frans af Assisi prædiker for fuglene, der efter hans mening var mere lydhøre end mennesker. Frans var middelalderens mest karismatiske skikkelse og forsøgte i sin nye, religiøse bevægelse at kombinere det profetiske med kirkens regelsæt. Maleri af Giotto di Bondone fra slutningen af 1200-tallet

forkyndelse. Frans fik snart selskab af flere andre af byens velhavende unge mænd. De holdt sammen og kaldte sig for Kristi fattige, og i 1210 stiftede de en tiggerbrødreorden, franciskanerne.

Det er bemærkelsesværdigt, at pave Innocens, som ellers altid var på vagt over for yderliggående bevægelser, godkendte franciskanerne. Måske var det, fordi Frans altid understregede sin store respekt for kirken som institution. Det var i hvert fald klogt, for pavens accept af franciskanerne betød, at en stor del af tidens modstand mod kirkens politiske og økonomiske magt blev lagt ind under kirkens kontrol.

Opgør med kirken og bondeoprør

I begyndelsen af 1300-tallet udfordrede kong Filip 4. af Frankrig pavens magt og krævede ret til at beskatte kirkens ejendomme. Netop skattefriheden var kirkens vigtigste privilegium, og en konflikt var derfor uundgåelig. Filips kampagne mod paven endte med en regulær militær ekspedition til Norditalien i 1302, hvor pave Bonifacius 8. blev angrebet og lemlæstet i sin hjemby Anagni. Han døde kort tid efter, og "skandalen ved Anagni" blev et symbol på en svækket pavemagt. Få år senere blev pavesædet flyttet til Avignon i Sydfrankrig, hvilket var en demonstration af den franske kongemagts nye indflydelse og til stor forargelse for mange middelalderkristne. Paven vendte ganske vist tilbage til Rom i 1377, men allerede året efter var der igen konflikt, og fra 1378 til 1417 var kirken splittet mellem to forskellige paver, hvoraf den ene sad i Rom og den anden i Avignon. Perioden kaldes "det store skisma", og mange i 1300-tallets Vesteuropa mente, at kirkens splittelse skyldtes kirkens eget magtmisbrug. I denne situation opstod den såkaldte koncilbevægelse, som vendte sig mod pavens krav om alene at afgøre alle kirkelige spørgsmål. Koncilbevægelsen mente, at det i stedet måtte være et kirkemøde (latin: concilium) bestående af alle biskopper, der skulle have den højeste myndighed i kirken.

Også på andre områder var 1300-tallet en tid, hvor der blev gjort oprør mod samfundets magthavere, og både verdslige og kirkelige myndigheder i senmiddelalderens Europa satte en stor del af deres prestige over styr. I 1356 forsøgte franske bønder i Nordfrankrig at få ram på deres herremænd, og i 1381 gjorde engelske bønder det samme. Begge oprør blev brutalt nedkæmpet, og mange blev henrettet.

Middelaldersamfundet blev også svækket af byldepesten – den sorte død. Den dukkede op første gang i 1348-51 og bredte sig til alle lag i befolkningen. I første omgang blev ca. en tredjedel af befolkningen slået ihjel. Sygdommen kom igen i 1360'erne og angreb en ny generation, og gennem resten af middelalderen slog pesten til omtrent en gang i hver generation. Med tiden var der færre, som døde, takket være udviklingen af større modstandskraft, men resultatet var, at Vesteuropas befolkning næsten blev halveret mellem 1250 og 1500.

Middelalderens afslutning

Senmiddelalderen var på mange måder en katastrofernes tid, men kulturelt var der ikke tale om en nedgangstid. Kirken havde styrke til at overleve det store skisma. Koncilbevægelsen betød, at kirken kunne forny sig gennem afholdelse af regelmæssige internationale kirkemøder. På denne måde skete der en vis demokratisering af kirkens styreform, hvilket paverne blev nødt til at acceptere. I 1417 valgte kirkemødet i Konstanz en pave for hele kirken. Skismaet var overstået. Middelalderkirken viste sig i vid udstrækning i stand til at reformere sig selv. Men efter ca. 1450 gik reformbevægelsen i stå, og på længere sigt endte magtkampen mellem reformkoncilerne og paven med en sejr til paven.

Middelalderens slutning var som nævnt præget af en række opgør mellem folkelige bevægelser og autoritære myndigheder, og Martin Luthers reformation fra 1517 kan ses som endnu et opgør i en lang række udfordringer af kirkens autoritet. Mange af de ideer, som Luther fremførte, var allerede blevet fremlagt af koncilbevægelsen. Et eksempel er forslaget om at begrænse kirkens ret til at udstede afladsbreve. Med Reformationen var middelalderens enhedskirke for altid forsvundet. Romerkirken svarede igen med den såkaldte modreformation og skabte den romersk-katolske kirke, der blev langt mere autoritær og topstyret end middelalderkirken.

Tidslinje

- 476 Den sidste romerske kejser i Vest-europa fjernes af en germanerkonge
- 632 Muhammed dør. Islam breder sig fra Arabien
- 793-900 Vikingerne hærger og plyndrer langs Vesteuropas kyster
- 800 Karl den store kronet som hellig romersk kejser af paven
- 826 Den tyske missionærbiskop Ansgar kommer til Danmark
- 950-1050 Begyndelsen til den store økonomiske vækst i Vesteuropa
- 962 Nyt kejserdynasti opstår i Vesteuropa: Otto 1. kronet
- o. 970 Jelling-dynastiet indfører kristendommen i Danmark
- 1054 Brud (skisma) mellem Øst- og Vestkirken.
- 1073-85 Pave Gregor 7. gennemfører et opgør med kejser Henrik 4.
- 1096-1099 Det første korstog til Jerusalem
- o. 1079-1142 Pierre Abélard, tidens mest feterede og kontroversielle lærer
- 1090-1153 Bernard af Clairvaux udbreder cistercienserordenen
- 1210 Frans af Assisi grundlægger franciskanerordenen
- 1215 Magna Carta udstedes i England
- 1303 Den franske konge Filip 4. angriber pave Bonifacius 8.
- 1348-51 Den sorte død hærger Europa for første gang
- 1356/81 Bondeoprør i Nordfrankrig og England
- 1378-1417 Det store skisma: én pave i Rom og en anden i Avignon
- 1400-1450 Koncilbevægelsen gennemfører en ny styreform for kirken
- 1517 Martin Luther begynder sit opgør med Romerkirken

Overblik

- Middelalderen er navnet for perioden mellem ca. 500 og ca. 1500 i Vesteuropa, hvor stort set alle mennesker tilhørte den kristne kirke. Middelalderen har tidligere været anset som en tilbagestående periode i Vestens kulturhistorie, men i dag anses den som en rig og varieret civilisation.
- Den tidlige middelalder fra ca. 500 - ca. 1000 er præget af folkevandringer og opløsning af den antikke romerske kultur. Den kristne kirke er den eneste organisation, som er i stand til at videreføre og forny den romerske arv. Germanerkonger bliver efterhånden døbt og allierer sig med kirken.
- Højmiddelalderen, ca. 1000-1250 oplever en stor økonomisk ekspansion med vækst i byer og på landet. Nye arealer opdyrkes, og der er en ny velstand, som har efterladt tusindvis af kirker, klostre og slotte overalt i Europa. Kirken reformerer sig selv og forsøger at skabe større afstand til det verdslige samfund.
- Senmiddelalderen fra ca. 1250 til 1500 huskes for periodens katastrofer: pest, krig og sociale oprør. Men samtidig lykkes det kirken endnu engang at reformere sig selv og skabe nye styreformer.